

LIETUVOS DIDŽIOJI KUNIGAIKŠTYSTĖ ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS SUDĖTYJE: 1569-1588 m.

Valstybė ar provincija?

Ar 1569 m. sudarius Liublino uniją, jungtinę valstybę Abiejų Tautų Respubliką sukūrusios valstybės – Lenkijos Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – išliko atskiromis, suvereniomis valstybėmis? Skirtingai į šį klausimą, kaip matėte, atsakytų XVI a. politinio unijos procesų dalyviai, skirtingai atsako ir modernių laikų istorikai.

Uniją sudariusieji XVI a. politikai nekėlė abejonų, ar Lenkijos Karalystė, dažnai vadinta ir Lenkijos Karūna, išsaugojo valstybės statusą. Kitaip buvo su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste. Liublino unijos proceso metu Lenkijos politikai įvairiais būdais įrodinėjo, kad Lietuva savarankiškos ir atskiros valstybės statusą prarado Jogailos ir Vytauto laikais, kada buvo inkorporuota į Lenkijos Karalystės sudėtį, o po unijos atnaujinimo įsivaizdavo Lietuvą tapsiant Lenkijos Karalystės provincija, kurią siūlė vadinti Naująja Lenkija, kad net pavadinimas nebeprimintų egzistavus Lietuvos valstybę.

Istoriografijoje šiuo klausimu taip pat nėra vieno visiems priimtino vertinimo. Teigiama, kad 1569 m. buvo sukurta unitarinė valstybė, kurioje atskiros Lietuvos valstybės nebebuvo, ji tapo viena iš provincijų. Kitų istorikų manymu, Abiejų Tautų Respubliką sukūrė dvi, Lenkijos ir Lietuvos, valstybės, o naujoji jungtinė valstybė buvo federacija, kurioje Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė kaip valstybė egzistavo iki Abiejų Tautų Respublikos padalijimų XVIII a. pabaigoje. Taip pat aiškinama, kad 1569 m. federaciją arba bendrą Respubliką sudariusios abi valstybės, Lenkijos Karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, atsisakė dalies savo suverenumo, perleido bendrai valstybei. Kiti, riboto valstybingumo federacinėje valstybėje sampratą, taiko tik Lietuvai. Amžius besitęsiantis ginčas, dėl Liublino unijos akto neišbaigtų formuluočių, nepasiduodantis vienareikšmiam vertinimui, kas buvo sukurta 1569 m. Liubline: reali unija, t. y. tokia, kurios sudarymas įteisintas įstatymu, o ne dinastiniais ryšiais, federacija, ar unifikuota valstybė, nėra pasibaigęs ir vargu turi perspektyvų būti greitai išspręstas.

Todėl, rašant Lietuvos istoriją, svarbu aiškintis, ar sukurtoje Abiejų Tautų Respublikoje Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė išsaugojo savarankiškos valstybės statusą, ar virto

provincija? Pradėkime nuo formaliųjų suverenios valstybės atributų apibūdinimo, kaip jie buvo suprantami ankstyvaisiais Naujaisiais laikais.

Pagrindiniai išoriniai valstybės suverenumo požymiai buvo valdovas, valdovo titulas, sienomis nužymėta valstybės teritorija, valstybės pavadinimas, valstybės antspaudas su legendoje įrašytu valstybės pavadinimu arba valdovo titulu. Valdovo titule būdavo išvardijamos visos jo valdomos teritorijos pagal griežtą hierarchiją ir svarbą valstybėje. Valdovo egzistavimas buvo įprasminamas per jo inauguracijos ceremoniją.

Ką Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė išsaugojo ir kokius valstybės suverenumo atributus prarado 1569-1587 m., pirmuoju sudėtinės monarchijos, Abiejų Tautų Respublikos, gyvavimo laikotarpiu (iki Vazų dinastijos atėjimo į renkama Respublikos sostą)?

Apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę kaip atskirą, lygiavertę Lenkijos Karalystės valstybę-partnerę Abiejų Tautų Respublikoje byloja:

- valdovo titulas – Lietuvos didysis kunigaikštis, kuri įgydavo kiekvienas Respublikos valdovu išrinktas monarchas, Žygimantas Augustas (1569-1572) ir po jo mirties išrinkti Henrikas Valua (1573-1574) ir Steponas Batoras (1576-1586) oficialiuose dokumentuose titulavosi: „... *Dievo malone Lenkijos karalius, didysis kunigaikštis Lietuvos ir Rusios ir kt. ...*“;
- valstybės didysis antspaudas (*Sigillum nostrum Magni Ducatus Lithvanie*), kuriame buvo užfiksuotas, oficialiai naudotas valstybės pavadinimas – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. XV a. pabaigoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio aplinkoje sukurta didžiojo antspaudo koncepcija buvo visai naujas žingsnis Lietuvos valdovų sfragistikoje, įprasmino ir kitokią valstybės sampratą. Valstybės didžiajame antspaude viduramžių monarcho vietą užėmė valstybės herbas, labiau atitinkantis naujųjų laikų dvasią. Didysis antspaudas turėjo ypač svarbią idėjinę ir reprezentacinę reikšmę. Jame per heraldiką buvo parodyta ne tik didžiojo kunigaikščio kilmė, jo ryšiai su garbingomis Europos dinastijomis, bet ir valdoma valstybė, atskirai pabrėžiant labiausiai nuo centro nutolusias žemes, tapusias kovų su kaimynais objektu. Valstybės didysis antspaudas, padėjęs įprasminti, greta iki tol egzistavusios viduramžinės suvereno monarcho, modernesnę valstybės suverenumo sampratą, be didesnių pakeitimų išliko bemaž šimtą metų. Tai liudija Žygimanto Augusto (po 1569.07.01), Henriko Valua ir

Stepono Batoro dokumentai, paruošti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos. (Rimša, E., „Aleksandro antspaudai“; Rimša, E., „Stepono Batoro Lietuvos didieji antspaudai“);

- sienomis nužymėta valstybės teritorija ir Lietuvos valstybės sienų su Lenkija išsaugojimas su visa muitų sistema ir draudimais Lenkijos kariuomenei peržengti tas sienas be Lietuvos sutikimo (tokius pačius apribojimus taikė ir Lenkijos valstybė);
- atskiros Lietuvos valstybės centrinės pareigybės ir institucijos – kanceliarija, išdas ir kariuomenė;
- Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę išlaikius savarankiškos valstybės statusą byloja atskira teisė: 1566 m. Antras Lietuvos Statutas ir jau po Abiejų Tautų Respublikos sukūrimo parengtas ir valdovo Zigmanto Vazos 1588 m. sausio 28 d. karūnaciniame seime patvirtintas Trečias Lietuvos Statutas. Taip pat 1581 m. įsteigta atskira nuo Lenkijos Karalystės aukščiausia apeliacinė teismo instancija – Lietuvos Tribunolas.

Greta išsaugotų savarankiškos valstybės atributų, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė neteko teisės rengti sostinėje Vilniuje atskiros išrinkto valdovo inauguracijos (pakėlimo) Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ceremonijos, kuri, dalyvaujant valstybės luomų atstovams, simbolizavo tapimą visateisiu ir savarankišku Lietuvos valdovu. Abiejų Tautų Respublikos valdovu išrinktas monarchas būdavo karūnuojamas Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Lenkijoje (Krokuvoje). Taip pat buvo numatyta, kad išrinktasis valdovas vienu aktu, o ne dviem atskirais, patvirtina abiejų tautų arba Lenkijos ir Lietuvos valstybių, privilegijas, teises ir laisves.

1569 m. Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Augustui ir Liublino seimo nariams nepavyko sukurti vieningos valstybės modelio. Tai gerai parodo sukurtasis Abiejų Tautų Respublikos seimas bei jo komplektavimo tvarka. Senato nariais tapo nustatytos nomenklatūros valstybės pareigūnai, dvasininkai ir pasauliečiai, įvardinant, kuriai valstybei, Lenkijai ar Lietuvai, kiekvienas jų atstovauja. Žemių pasiuntinių rūmų narius rinko atskirai Lenkijos Karalystės, atskirai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimeliai. Valstybės dvilypumas buvo akivaizdus ir bendrojoje užsienio politikoje, kurią Lietuva vykdė kartu su Lenkija, tačiau Respublikos santykių su Rusijos valstybe reikalų tvarkymas buvo pavestas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleriui.

Apibendrinant galima pasakyti, kad 1569 m. sukurta Abiejų Tautų Respublika buvo dvilypis valstybinis organizmas, kuriame Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kaip ir Lenkijos Karalystė, išliko atskira valstybė, išsaugojo svarbiuosius suverenumo atributus.

Naujo sambūvio paieškų pradžia

Pirmuosius Abiejų Tautų Respublikos dešimtmečius istorikai yra simboliškai pavadinę „tarpusavio prisitaikymo ne be kivirčų ir nesantaikos“, „pykčių dėl unijos tęsinio“ laikais. Taip apibūdinama visų pirma emocinė naujo sambūvio paieškų atmosfera, tvyrojusi Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bendrą *Viešąją Gerovę (Res Publica)* pradėjusioje kurti dviejų politinių tautų bendrijoje. Pradiniu naujų santykių mezgimo laikotarpiu galima pavadinti Žygimanto Augusto paskutiniuosius valdymo metus iki mirties 1572 m. liepos 7 d. Sambūvio kūrimas prasidėjo tuoj po Liublino unijos akto paskelbimo 1569 m. vienu metu keliose skirtingose politinėse erdvėse. Jei politinio elito atstovai, dviejų valstybių aukštieji pareigūnai dar prieš unijos atnaujinimą asmeniškai pažinojo vieni kitus ir turėjo nemenkos bendravimo patirties, tai plačiųjų Lietuvos bajorijos sluoksnių politinių kontaktų su Lenkijos bajorija iki 1569 m. unijos būta nedaug.

Abiejų Tautų Respublikos valdovo, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto dvaras, kur Lenkijos ir Lietuvos pareigūnai (ministrai) turėjo dirbti kartu, tapo svarbia vieta, kur pradėta ieškoti naujų politinio sąlyčio taškų. Pasikeitė ir dvidešimt vienerius metus dvi valstybes valdžiusio monarcho padėtis, tapus Abiejų Tautų Respublikos valdovu, Žygimantui Augustui reikėjo kurti naują bendradarbiavimo lauką su jungtinėje valstybėje dvi valstybes atstovaujančių pareigūnų korpusu. Tai nebuvo lengva užduotis, nes santykiai su Lietuvos aukštaisiais pareigūnais buvo stipriai pašliję po to, kai dar prieš unijos sudarymą Žygimantas Augustas 1564 m. Lenkijos seime deklaravo atsisaką tėvoninių teisių į Lietuvos valstybę, bei 1569 m. atskyrė nuo Didžiosios Kunigaikštystės keturias vaivadijas ir prijungė jas prie Lenkijos Karalystės, pažeidė Lietuvos valstybei duotas privilegijas, sumenkino ekonominį ir karinį potencialą, šiais vienašališkais sprendimais įžeidė visą politinę bendruomenę. Valdovas mėgino sušvelninti atsiradusią įtampą, tačiau Lietuvos didžiojo kunigaikščio pastangos nuraminti Lietuvą, atnaujinti kontaktus, kėlė Lenkijos politikų nepasitenkinimą ir kaitino atmosferą.

Labai greitai pradėjo stiprėti įtampa ir tarp dviejų valstybių pareigūnų. Priešprieša tapo akivaizdi pradėjus svarstyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pareigūnų kompetencijų klausimą. Naujos bendros valstybės pareigūnų pareigų atlikimo tvarkos reglamentavimo pareikalavo atskiro seimo netekusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatoriai. 1569 m.

liepos 19 d. Žygimantas Augustas pateikė specialų dokumentą, kuriuo buvo nustatyta tvarka, kokios turi laikytis maršalai, atstovaujantys Lenkiją ir Lietuvą. Lietuvos didysis (krašto, žemės) maršalas buvo pripažintas tokio pat rango valstybės pareigūnu, kaip ir Lenkijos didysis maršalas, nustatyta Lenkijos ir Lietuvos maršalų pareigų atlikimo tvarka. Sprendimas sukėlė Lenkijos aukštųjų pareigūnų, Liublino seime reikalavusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės inkorporacijos, protesto, kaltinimų valdovą pažeidus Lenkijos Karalystės teises. Žygimantas Augustas detalesnę maršalų kompetencijų nustatymą atidėjo kitam seimui. Tačiau ir 1570 m. Abiejų Tautų Respublikos seimas šio klausimo nereguliavo. Tik paskutiniame savo seime 1572 m. balandžio 15 d. Žygimantas Augustas paskelbė papildytą maršalų pareigų atlikimo tvarką, kuriai pritarė ir Lenkijos pasiuntiniai, dokumentą, kuris byloja apie valdovo inicijuotas ir abiejų pusių priimtas kompromiso paieškas. Nustatytą tvarką 1574 m. patvirtino išrinktasis valdovas Henrikas Valua. Dėl kitų pareigūnų kompetencijų sprendimai, panašų, nebuvo priimti.

Žygimantas Augustas dėjo pastangas sureguliuoti pašlijusius asmeninius santykius su Lietuvos didikais, tarp kurių ir pasibaigus 1569 m. Liublino seimui, buvo nepasiekusių unijai. Labiausiai valdovui rūpėjo atkurti santarvę su vienu įtakingiausių Lietuvos politikų, senu savo bičiuliu, velionės žmonos Barboros broliu Radvila Rudoju. Prasidėjęs dialogas buvo reikalingas abiem pusėm. Valdovas ieškojo politinės atramos Respublikos vidaus gyvenime, kur situacija, lyginant su Liublino unijos proceso metais buvo pasikeitusi. Lenkijos egzekucionistų grupuotė, nuo 1562 m. dariusi stiprų spaudimą valdovui, pasiekusi savo svarbiausią tikslą – uniją, prarado aktyvumą, pasirodė pirmieji jos politinio pasyvumo, gal net pakrikimo požymiai. Tai paskatino Žygimantą Augustą atsigręžti į dvare susitelkusią Lenkijos ir Lietuvos diduomenę. Lietuvos politinė bendruomenė per Radvilą Rudą ir įtakingus savosios diduomenės atstovus tikėjosi sutvirtinti savo pozicijas Abiejų Tautų Respublikos valdovo dvare ir valstybėje. Tokia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovų laikysena pasiteisino, suteikė daugiau galimybių dalyvauti svarstant jungtinės valstybės ateities problemas, žinoti Lenkijos Karalystės politines nuotaikas ir siekius, pasirengti pirmajam tarpvaldžiui ir rinkimams.

Abiejų Tautų Respublikos seimas, amžininkų vadintas „besitariančia Respublika – susirinkusiais luomais“ buvo pagrindinė abiejų valstybių politinių tautų atstovų bendravimo ir bendradarbiavimo vieta. Tačiau ir šioje erdvėje netrūko įtampų ir priešpriešos. Sambūvio paieškas labiausiai trikdė nuo Lietuvos valstybės atskirtųjų teritorijų problema. Lietuvos atstovai, didikai ir pavietų bajorija, nepaisydami valdovo Žygimanto Augusto 1569 m. rugsėjo 9 d. atsakymo dėl atplėštųjų žemių sugražinimo kategoriškos formuluotės, kad „jau neverta to prisiminti“, vėlesniuose

seimuose kėlė Voluinės, Braclavo, Kijevo ir Palenkės vaivadijų žemių restitucijos problemą. Kita vertus, reikalavimai grąžinti Lietuvos valstybei atskirtąsias žemes nebuvo skelbiami kaip ultimatumas ir negriovė Liublino unijos pamatų.

Žemių atskyrimas sukūrė naują Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės sienos situaciją, kurią reikėjo spręsti nužymint sienos tarp dviejų valstybių naują liniją, spręsti ginčytinus pasienio valdų valstybinės priklausomybės klausimus. Taip, Karalystės sienas perkėlus į rytus, liovėsi ginčai buvusiam iki Liublino unijos Lenkijos ir Lietuvos pasienyje, tai yra prie Mazovijos ir Plenkės sienos. Tačiau dar intensyviau išsižiebė senieji konfliktai dėl žemių priklausomybės ir teisminės jurisdikcijos prie Trakų ir Palenkės vaivadijų sienos, taip pat tarp Brastos ir Melniko paviėtų, kurie po Liublino unijos atiteko ne tik atskiroms vaivadijoms, bet ir valstybės. Pasienyje atsidūrusių valdų valstybinės priklausomybės išskaidymas, kai, pavyzdžiui, to paties žemvaldžio dalis valdos liko Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, o kita atsidūrė Lenkijos Karalystės teritorijoje, stipriai komplikavo vietos pareigūnų darbą, padidėjo piktnaudžiavimo galimybės. Ginčai dėl valdų priklausomybės įtraukė ir ten žemėvaldą turėjusius seimo narius, kas papildomai kaitino atmosferą Respublikos seime.

Istorikai atkreipia dėmesį, kad jau pirmose Abiejų Tautų Respublikos seimuose pastebimas Lietuvos atstovų pabrėžtinasis rūpinimasis tik savo valstybės reikalais, atsiribojimas nuo Lenkijos Karalystės reikalų svarstymo ir sprendimo. Savų „baimių“ turėjo ir Lenkijos politinė tauta, atkakliai siekusi unijos atnaujinimo.

1570 m. Vilniaus seimelio instrukcijos tekstas su Radvilos Rudojo komentarais, liudija, kad jame posėdžiavusiems bajorams visų pirma rūpėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gynybos organizavimas, jei nepavyktų pratęsti paliaubų su Maskva. Rūpintasi, kad sklandžiai funkcionuotų karaliaus teismas, aukščiausia valstybės apeliacinė instancija. Siūlyta, kad karalius pakaitomis reziduotų metus Lenkijoje ir metus Lietuvoje, kur teisėjautų „pagal Lietuvos Statutą“, o Radvila Rudasis paraštėje pridėjo, kad karaliaus teismas turėtų dirbti Vilniuje.

Tais pačiais 1570 m. susirinkę į seimelį, Krokuvos pavieto bajorai, viena vertus, pasidžiaugė, kad pagaliau taip ilgai siekta unija sudaryta. Kita vertus, to paties seimelio dalyviai nerimavo, kad tik nauda iš tos sąjungos būtų abipusė, ragino „susitarti, kad ta unija neatneštų didesnės naudos Lietuvai nei mums“. Krokuvos bajorus gąsdino perspektyva, kad gali tekti su pašauktine kariuomene „vilkėti“ į tolimą Vitebską ar Kijevo, nes unijos sutartis numatė bendrą valstybės sienų gynybą. Todėl Krokuvos seimelio instrukcijoje atsirado straipsnis, skelbęs, kad

Lietuvai ginti turi būti naudojami Lenkijos samdiniai, bet ne pašauktiniai. Tačiau to paties seimelio dalyviai nesutiko prisiimti seime naujų mokesčių, reikalingų padengti bent jau skolą samdytai kariuomenei.

Lietuvos pavietų bajorija piktinosi ir 1572 m. seimo organizavimu, kadangi Respublikos valdovo kanceliarija išsiuntinėjo netinkamai parengtus seimelių sušaukimo raštus, kurie buvo užantspauduoti ne Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės antspaudu, o tik privačiu Žygimanto Augusto antspaudu (signetu), o karaliaus pasiuntiniai atsivežė instrukcijas, kuriose nebuvo kanclerio ar pakanclerio parašo, Trakų vaivadijos pavietai reikalavo, kad būtų atsiusti nauji, Lietuvos antspaudu užantspauduoti ir kanclerio pasirašyti kvietimas į seimą ir Žygimanto Augusto pasiuntinių instrukcija. Daugiau, prašyta, kad Trakų vaivadijos pavietuose valdovas sušauktų papildomus bajorų suvažiavimus, kuriuose būtų tvirtinamos pavietų pasiuntinių instrukcijos. Jei Žygimantas Augustas nepatenkintų tokių reikalavimų, bajorai pasiliko sau teisę nesiųsti pasiuntinių į Respublikos seimą. Savo ruožtu Lenkijos bajorija buvo nemaloniai nustebinta, sužinojusi, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijoje parengtas 1571 m. gruodžio 9 d. pavietų pasiuntinių rinkimo tvarkos dokumento projektas, numatė ir pasiuntinių parinkimo galimybę. Tai liudijo egzistavus susiklausymą ir abipusį pasitikėjimą tarp Lietuvos diduomenės ir bajorijos. Tačiau Lenkijos bajorija išžiūrėjo Lietuvos diduomenės dominavimo galimybę, pasigedo Respublikos visuomenėje propaguotos lygybės luomo viduje, kas buvo nesuderinama su lenkiškąja bajoriškąja demokratijos samprata.

Pirmieji Respublikos seimai parodė, kaip stipriai skyrėsi teorinis unijos vaizdinys nuo realių santykių gyvenant bendroje valstybėje ir sprendžiant jos problemas, pateikti keli pavyzdžiai dar kartą patvirtina, kad uniją ir sambūvį bendroje valstybėje Lietuvos ir Lenkijos politinės tautos įsivaizdavo skirtingai. Padėtį dar labiau komplikavo artėjanti Gediminaičių-Jogailaičių dinastijos, su kuria abi tautos buvo susigyvenusios, pabaiga, apie ką bylojo sparčiai blogėjanti Žygimanto Augusto sveikata.

Greta sambūvio paieškų, šaltiniai byloja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pastangas Respublikoje kurtis atskirą nuo Lenkijos Karalystės politinio gyvenimo erdvę ir joje veikiančias institucijas. Politikai, ruošdamiesi pirmajam tarpuvaldžiui ir naujo valdovo rinkimams, stengėsi sureguliuoti vidaus nesutarimus. Geru pavyzdžiu gali būti nuo seno konkuravusių, daugelį metų priešiskai viena kitos atžvilgiu nusiteikusių, dviejų politiškai įtakingiausių didikų Radvilų ir Chodkevičių giminių 1572 m. susitarimas, kurį sudarė Mikalojus Radvila Rudasis, Jonas Chodkevičius ir jaunąją politikų kartą atstovavęs Mikalojaus Radvilos Juodojo sūnus Mikalojus

Kristupas Radvila Našlaitėlis. Dėl tėvynės, Lietuvos valstybės gerovės buvo sutarta amžiams atsisakyti buvusių nesutarimų, turėtų pretenzijų, politiškai veikti kartu ir teikti vieni kitiems visokeriopą pagalbą. Radvilų-Chodkevičių giminių susitarimas, pasiektas paskutiniais valdovo Žygimanto Augusto gyvenimo mėnesiais, suteikė papildomų galimybių politiniam elitui pasiruošti atstovauti Lietuvos valstybės interesus 1572 m. viduryje prasidėjus naujam Respublikos visuomenės gyvenimo tarpsniui – pirmajam tarpuvaldžiui ir pirmiesiems valdovo ne iš Jogailaičių dinastijos rinkimams.

Pirmieji tarpuvaldžiai: 1572-1573, 1574-1576, 1586-1587 m.

Tarpuvaldis (lot. *interregnum*), istorikų dar vadinamas bekaralmečiu, tai laikotarpis, kuris Abiejų Tautų Respublikoje prasidėdavo valdovui mirus, ar dėl kitos priežasties pasitraukus iš Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio sosto, ir tęsdavosi iki naujo valdovo išrinkimo ir karūnavimo.

1572 m. liepos 7 d. mirus pirmajam Abiejų Tautų Respublikos valdovui Žygimantui Augustui, paskutiniajam Gediminaičių-Jogailaičių dinastijos vyriškos linijos atstovui, prasidėjo pirmasis tarpuvaldis (1572.VII.07 – 1573.V.15). Pirmą tarpuvaldį galima pavadinti 1569 m. sukurtos Respublikos, kaip politinio kūno, patikros metais, kai teko užtikrinti visavertę valstybės funkcionavimą ir išsirinkti naują valdovą. Tarpuvaldis atskleidė Liublino unijos užprogramuotas problemas, kurių nespėta išspręsti. Parodė, ar, dar pilnai nesiformavusi jungtinės valstybės politinė bendruomenė, atstovavusi dviejų skirtingų politinių tautų interesus, buvo pasiruošusi be valdovo tvarkyti einamuosius valstybės reikalus ir spręsti ateities problemas, ar ji buvo pasirengusi užtikrinti valstybės institucijų, ypač tų, kurios Respubliką sudariusiose Lenkijos ir Lietuvos valstybėse buvo atskiros, sklandų funkcionavimą, ar galėjo susitarti dėl bendro kandidato į renkamą sostą?

Apie būtinybę deramai pasirengti tarpuvaldžiui ir būsimiems valdovo rinkimams Žygimantas Augustas, Liublino unijos krikštaitėvis, kalbėjo dar 1569 m. seime. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis perspėjo jungtinę valstybę sukūrusius Lenkijos ir Lietuvos politikus, kad *tų dviejų valstybių susijungimas esąs dalykas geras ir šlovingas, tačiau būtina galvoti, kad jis trūktų kuo ilgiau. Protingo žmogaus priedermė ne tik pradėti, ne tik sukurti, bet ir galvoti, kaip užtikrinti, kad tai, kas sukurta, ilgai gyvuotų. O gyvuoti šis junginys ilgai negalės, jei Jūsų Malonybės nerasite būdo, kaip tarpuvaldžio laikotarpiu išsirinkti naują karalių* (Dnevnik ..., p. 633). Paskutinysis Jogailaitis suprato, ką reikėtų padaryti, tačiau, per tris paskutiniuosius savo valdymo metus nei jis pats, kaip valdovas, nei Respublikos seimas neatliko būtinų praktinių pasiruošimo tarpuvaldžiui darbų.

Pirmojo Abiejų Tautų Respublikos valdovo mirtis parodė, kad sukurtosios jungtinės valstybės politinė bendruomenė nėra pasirengusi naujai teisei situacijai, kad nėra aiškiai reglamentuotos tvarkos, kas, koku būdu perims monarcho pareigas ir atsakomybę tarpvaldžiu, kas turės teisę šaukti seimą, koku būdu bus užtikrintas vidaus saugumas ir tvarka, kaip bus organizuojama valstybės gynyba, palaikomi diplomatiniai santykiai, kas vykdys aukščiausiojo teismo funkcijas, kaip dirbs atskiros Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės centrinės ir vietos valdžios institucijos, kaip bus koordinuojami veiksmai pasirenkant naujojo valdovo kandidatūrą, kaip praktiškai bus organizuojama valdovo rinkimų procedūra.

Neturėta bendro valdovo rinkimų organizavimo patirties, kadangi iki 1569 m. Liublino unijos Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio rinkimai vykdavo atskirai, bendrų valdovo rinkimų tradicija neegzistavo. Be to, nuo 1386 m. dinastinės unijos užmezgimo laikų Lenkijos karaliaus rinkimuose būdavo patvirtinamas Jogailaičių dinastijos ir politinio elito susitarimas kas taps valdovu. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo tėvoninė Gediminaičių-Jogailaičių dinastijos valstybė, kurioje XVI a. taip pat buvo laikomasi susitarimo su diduomene principo. Liublino unijos sutartis nenumatė Žygimanto Augusto, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio, perrinkimo Abiejų Tautų Respublikos valdovu, laisvi Respublikos valdovo rinkimai, kuriuose dalyvautų visas bajorų luomas, iki 1572 m. buvo daugiau deklaracija, bajorijos siekis. Mirus pirmajam Respublikos valdovui, liko Jogailaičių dinastijos atstovė, netekėjusi Žygimanto Senojo ir Bonos Sforcos duktė, vyresnioji Žygimanto Augusto sesuo Ona Jogailaitė. Tačiau, Gediminaičių-Jogailaičių dinastijos moterų teisė užimti sostą po Jogailos pirmosios žmonos Jadvygos mirties 1399 m. rimtai nebuvo svarstyta, neegzistavo jokių tai reglamentuojančių nuostatų. Per pirmuosius trejus metus Respublikoje nespėta sukurti naujų Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinių bendruomenių sugyvenimo tradicijų, bendra Abiejų Tautų Respublikos politinė bendruomenė neegzistavo. Vidaus politinį gyvenimą destabilizavo savus tikslus puoselėję užsienio valstybių pretendentai į sostą, kurių diplomatiniai atstovai pradėjo aktyvią agitacinę veiklą.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, prasidėjus pirmajam tarpvaldžiui, politinių sprendimų teisę ir pareigą prisiėmė politinei tautai gerai pažįstami didikai, 1569 m. Liublino seime gynę Lietuvos valstybės savarankiškumą. Centrinės valdžios organu tapo Abiejų Tautų Respublikoje formaliai teisiškai nebeegzistavusi, bet tikrovėje iš politinio kraštovaizdžio neišnykusi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Ponų taryba. Jos nariai sugebėjo pasinaudoti tuo, kad Respublikoje nebuvo teisiškai reglamentuotos parlamentinių ir valstybinių struktūrų veiklos

tarpuvaldžiu tvarkos, pradėjo savarankišką, su Lenkija nederintą, veiklą. Politinė bendruomenė susitelkė apie Ponų tarybą, kaip Lietuvos politinį gyvenimą organizuojantį centrą.

Istorikai, vertindami šio laikotarpio situaciją, pabrėžia, kad pirmojo tarpuvaldžio metais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikai, skirtingai nei Lenkijos senatoriai, buvo vieningi ir susitelkę, nevengė palaikyti ryšių su Lenkijos senatoriais, bet nebendravo su radikaliai nusiteikusia Lenkijos bajoriškąja opozicija. Henrikas Lulevičius (Hneryk Lulewicz), didžiulės faktografinės medžiagos pagrindu parašytos monografijos, skirtos Lenkijos-Lietuvos santykiams 1569-1588 m. autorius, 1572 m. Respublikos vidaus situaciją apibūdino kaip chaosą, lydėjusį pirmojo tarpuvaldžio pradžią. Galima pasakyti ir kitaip – 1572-1573 m. Respublikos politiškai aktyvios visuomenės nuotaikos ir elgsena priminė 1569 m. Liublino seimo laikus ir bylojo, kokios skirtingos tebebuvo Lenkijos ir Lietuvos politinės bendruomenės bei jų siekiai. Karalystėje su nauja jėga išiplieskė pirmaisiais metais po unijos atnaujinimo prigesusi bajorų egzekucionistų politinė veikla, pradėti šaukti atskiri bajorijos suvažiavimai, kurie nepalaikydavo kontaktų ne tik su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politine bendruomene, bet dažnai ignoruodavo ir Lenkijos senatorius. Tuo tarpu Kunigaikštystėje politinių sprendimų priėmimo iniciatyva priklausė Lietuvos didikams, tarp kurių buvo Respublikos senatoriai ir į Senatą nepatekę Lietuvos valstybės centrinės ir vietos valdžios pareigūnai, politinį autoritetą visuomenėje turėję asmenys. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų bajorijos aktyvios savarankiškos politinės veiklos liudijimų šaltiniuose nerandama, buvo tęsiama bendradarbiavimo su diduomene tradicija.

Politinė bendruomenė, susitelkusi apie savo lyderius, Lietuvos senatorius, siekė svarbiausio tikslo – susigrąžinti 1569 m. Lenkijai atiduotas Lietuvos valstybės teritorijas bei panaikinti visus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės suverenumą ir orumą pažeidusius Liublino unijos akto straipsnius. Tarpuvaldžio sąlygomis Lietuvai atsivėrė perspektyva, pasinaudoti pretendentų į Respublikos sostą parama, ir pabandyti įgyvendinti savo politinius planus, nederinant jų su unijos partnere Lenkija. Planuota, jei reikėtų, kaip ir senosios personalinės unijos laikais, iškelti atskirą Lietuvos kandidatą į Respublikos sostą ir jį remti rinkimuose, gal būt, net surengti atskirus Lietuvos didžiojo kunigaikščio rinkimus.

Tokioje atmosferoje pirmosiomis savaitėmis po Žygimanto Augusto mirties Knyšino dvare Palenkėje prie valdovo rezidavę Respublikos senatoriai, Lenkijos ir Lietuvos atstovai, pradėjo pirmąsias politines konsultacijas dėl bendrų veiksmų organizuojant naujo valdovo rinkimus. Rugpjūčio mėnesį Knyšyne įvykęs bendras Respublikos senatorių suvažiavimas net nustatė būsimų rinkimų datą ir vietą – 1572 m. spalio 13 d. prie Liublino. Tačiau labai greitai tapo aišku, kad

lengvai ir greitai susitarti nepavyks. Bendrų sprendimų paieškas sukomplikavo prasidėjusi Lenkijos senatorių, Karūnos didžiojo maršalo, kalvinisto Jano Firlėjaus (Jan Firlej) ir Gniezno arkivyskupo kataliko Jokūbo Uchanskio (Jakub Uchański), pretendavusių tapti Abiejų Tautų Respublikos valdovą pavaduojančiu laikinoju vadovu (interreksu), tarpusavio kova. Respublikos vidaus padėtį dar labiau destabilizavo 1572 m. vasaros pabaigoje atskirose Lenkijos Karalystės vietose pradėję rinktis lokaliniai ne tik diduomenės, bet ir bajorijos suvažiavimai, bylojantys apie nesutarimus tarp bajorų ir senatorių. Knyšyno suvažiavimo pasiūlymai kitų suvažiavimų dalyvių buvo atmesti, susipriešinimas tarp Mažosios ir Didžiosios Lenkijos politikų tik gilėjo. Nepaisant laikinoju Respublikos vadovu išrinkto arkivyskupo J. Uchanskio pastangų stabilizuoti situaciją, pradėti pažintį su pretendентаis į sostą ir jų pasiūlymais, sušaukti priešrinkiminį seimą, visuomenėje gilėjo susiskaldymas ir politinių jėgų decentralizacija. Sudėtinė Lenkijos ir Lietuvos monarchija išgyveno krizę.

Lietuvos politikai 1572 m. nesivėlė į kovą dėl aukščiausios laikinosios Respublikos valdžios, pagrindinį dėmesį sutelkė į Lietuvos valstybės reikalų sprendimą. Lietuvos senatoriai visų pirma rūpinosi, kad apie Žygimanto Augusto mirtį oficialiai per diplomatinę pasiuntinį būtų pranešta Rusijos carui Ivanui IV ir pradėtos derybos dėl paliaubų sutarties, kurios laikas turėjo baigtis 1573 m. birželio 29 d., pratęsimo. Be to, Knyšyno suvažiavime dalyvavę septyni Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatoriai Jonas Chodkevičius, Ostafijus Valavičius, Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis, Jurgis Tiškevičius, Gregorijus Valavičius, Povilas Pacas ir Jonas Hlebavičius suformulavo reikalavimus, kuriuos numatė kelti naujo valdovo rinkimų metu. Svarbiausias tarp jų buvo reikalavimas sugrąžinti Lietuvos valstybei 1569 m. nuo jos atplėštas Palenkės, Voluinės, Braclavo ir Kijevo vaivadijas. Partneriams Lenkijoje taip pat buvo pranešta, kad bus reikalaujama atkurti Didžiosios Kunigaikštystės pareigūnų bei kunigaikščių giminių atstovų, 1569 m. neištrauktų į Respublikos Senato sudėtį, statusas seime ir kitų Lietuvos valstybei aktualių, jos lygiateisiškumą su Lenkija užtikrinančių reikalų sprendimo.

Pirmojo tarpvaldžio metais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinį kraštovaizdį papildė naujas svarbus elementas – atskirai nuo Lenkijos Karalystės šaukiami Lietuvos senatorių ir luomų atstovų suvažiavimai, kuriuose būdavo svarstomi ne tik su valdovo rinkimais susiję klausimai, bet ir sprendžiami visi Lietuvos valstybės vidaus ir užsienio politikos, išdo, gynybos, teisėsaugos ir kiti reikalai. Taip greta Liublino unijos numatytų parlamentinės veiklos institutų – bendro Respublikos seimo ir atskirai šaukiamų Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų seimelių – susikūrė, pradėjo veiklą, teisės normų nereglamentuota, nauja

parlamentinės veiklos forma. Šiandien tyrinėtojams žinoma šaltinių medžiaga liudija, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1572-1576 m. ir 1586-1587 m. įvyko mažiausiai 27 senatorių (13) ir luomų atstovų (14) suvažiavimai (jų medžiaga paskelbta: *Akta zjazdów stanów*, t. I). Ši už Respublikos seimo ribų vykusį quasi parlamentinę veiklą, suvažiavimuose svarstyti ir priimti sprendimai, pastangos juos įgyvendinti, leidžia pažinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinę tautą, jos laikyseną ir santykius su unijos partnere Lenkija tarpuvaldžiais.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės suvažiavimuose priimti dokumentai (raštai, siųsti Lenkijos senatoriams ir luomams; instrukcijos pasiuntiniams, siunčiamiems į Lenkijos Karalystės senatorių ir luomų atstovų suvažiavimus ir Respublikos valdovų rinkiminiuosius seimus; susirašinėjimas su pretendентаis į Respublikos sostą; suvažiavimuose priimti sprendimai ir pan.) byloja apie savarankišką politinės tautos laikyseną partnerės Lenkijos atžvilgiu, liudija bendrą diduomenės ir pavičių bajorijos darbą Lietuvos valstybei, teikia galimybę pažinti vardais ir pavardėmis ne tik Ponų tarybos narius ir kitus diduomenės atstovus, bet ir politiškai aktyvius bajorijos atstovus.

Antai 1572-1573 m. sandūroje dirbusiame luomų suvažiavime Vilniuje kartu su Ponų tarybos nariais dalyvavo mažiausiai devyni bajorų luomo atstovai, daugiausia lokaliniai pareigūnai, nepriklausę didikų sluoksniui: Lietuvos Brastos vaiskis Gregorijus Vahanovskis (Hrehory Wahanowski), Daugų ir Perlojos laikytojas Juozapas Valavičius (Józef Wołłowicz), karaliaus sekretorius Venclovas Agrypa (Wenclaw Agryppa), Lietuvos Brastos žemės teismo pateisėjis Gregorijus Mažeika Korenevskis (Hrehory Możejko Koreniewski), Lietuvos Brastos žemės teismo raštininkas Adomas Pociėjus/Potiejus (Adam Pocij), Gardino pilininkas Jonas Klukovskis (Jan Klukowski), Petras Viesiolovskis (Piotr Wiesiołowski), Fiodoras Voropajus ir, panašu, Adomas Kžyčevskis (Adam Krzyczewski). Daugumas šių bajorų buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakanclerio Ostafijaus Valavičiaus aplinkos žmonės (Lulewicz H., *Gniewów o uniję*, p. 122). Tai tik vienas, bet pirmojo tarpuvaldžio (1572-1573) Lietuvos politiniam gyvenimui būdingas didikų ir bajorų ryšių ir bendros veiklos pavyzdys, bylojantis, kad buvo tęsiama ikiunijinė tradicija, kai didikai inicijuodavo, organizuodavo bendrus su bajorais, savo politiniais klientais veiksmus. Nuo antrojo tarpuvaldžio (1574-1576) tokiose suvažiavimuose kartu su senatoriais dalyvaudavo ne tik artimiausios didikų aplinkos žmonės, bet pavičių siusti bajorai, taip pat Vilniaus kapitulos nariai, kartais ir Vilniaus magistrato deleguoti miestiečių atstovai.

Tokioje atmosferoje įvyko pirmieji Respublikos valdovo rinkimai. 1573 m. sausio 6 d. Varšuvoje susirinko priešrinkiminis (konvokacinis) seimas, kuriame buvo priimtos pagrindinės

tarpuvaldžio ir Respublikos valdovo rinkimo tvarką reglamentuojančios nuostatos, galiosiančios ir ateityje. Lietuvai seime atstovavo senatoriai Ostafijus Valavičius ir Povilas Pacas. Nustatyta, kad ateityje, prasidėjus tarpuvaldžiui, laikinuoju valstybės vadovu visada bus Gniezno arkivyskupas, kad valdovo rinkimuose galės, bet neprivalės, dalyvauti kiekvienas bajoras, atvykęs į juos su savo vaivadijos bajorija, kad rinkimuose galios vienbalsiškumo principas, tačiau jo išaiškinimas akto tekste stokojo preciziškumo. Buvo paskirta pirmųjų valdovo rinkimų data ir vieta (1573 m. balandžio 5 d. prie Varšuvos), sudarytos seimo komisijos, kurios turėjo parengti rinkimus reglamentuojančių nutarimų projektų visumą.

Tarp pretendentų į sostą didžiausią abiejų valstybių diduomenės palaikymą turėjo Habsburgų dinastijos atstovas, imperatoriaus Maksimilijano II sūnus kunigaikštis Ernestas. Habsburgai, nuo Kazimiero Jogailaičio valdymo laikų susigiminiavę su Jogailaičiais buvo gerai pažįstami Respublikos politiniam elitui, tikėtasi, kad išrinkus ambicijomis ir valdovo energija negarsėjusi Ernestą, Respublika turės jį valiai paklustantį monarchą. Tikėtasi per Habsburgus sustiprinti Respublikos pozicijas Vidurio Rytų Europos regione. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikos vadovai Mikalojus Radvila Rudasis, Jonas Chodkevičius ir Mikalojus Radvila Našlaitėlis 1572 m., dar prieš Žygimanto Augusto mirtį, buvo sutarę Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu rinkti Ernestą Habsburgą, kurį ketino apvedinti su Žygimanto Augusto seserimi Ona Jogailaite. Kėlė Habsburgui ir savo sąlygas: patvirtinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teises ir laisves, pareigybes bei seniūnijas teikti tik Lietuvos valstybės teritorijoje gimusiems bajorams (indigenams), sugrąžinti 1569 m. atplėštas ir prie Lenkijos Karalystės prijungtąsias žemes. Lietuvos politikai tikėjosi, kad, kaip senosios personalinės unijos laikais, šitaip išrinktą didįjį kunigaikštį, Lenkija, norėdama išsaugoti bendrą valstybę, bus priversta išrinkti ir Lenkijos karaliumi ir jis taps visos Respublikos valdovu. Tačiau 1572-1573 m. rinkimuose Habsburgai nesiryžo priimti Lietuvos politikų siūlomų būsimam valdovui rizikingų, uniją ardančių, konfliktą su Lenkija provokuojančių sąlygų.

Kita vertus, stiprios monarcho valdžios šalininkų Habsburgų kandidatas neramino Lenkijos bajorus, kurie bijojo, kad bus pažeistos jų laisvės ir teisės dalyvauti valstybės valdyme. Čia sklandė mintis išsirinkti lenkų kilmės valdovą, geriausia susijusį su senąja lenkiška Piastų dinastija. Tačiau tinkamo kandidato negalėjo surasti. O vienintelis, ne su Piastais, bet su Jogailaičiais tiesiogiai susijęs Žygimanto Augusto sesers Kotrynos ir Švedijos karaliaus Jono III Vazos sūnus Zigmantas, galėjęs tapti realiu kandidatu į sostą, pirmųjų 1573 m. rinkimų metu buvo dar mažametis.

Keisčiausiai šiandien atrodo Rusijos caro, Europos tironu vadinto Ivano IV, didžiausio Respublikos priešo, arba jo sūnaus Fiodoro kandidatūros. Tačiau už Ivaną IV pasisakė nemenka dalis Lenkijos bajorų, kurie tikėjosi, kad tokiu būdu pavyks sustabdyti karinę Maskvos agresiją, visų pirma nuo 1569 m. bendrai su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste valdomoje Livonijoje, įsivaizdavo, kad gal būt atsivers galimybė išsiderėti dar didesnių bajoriškų laisvių (manyta net, kad Ivano IV sukurtoji opričnina yra Maskvos bajorų teisių ir laisvių garantijų išraiška). Galimybė rinkti Abiejų Tautų Respublikos valdovu Rusijos carą svarstyta ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, ieškota galimybių užmegzti tokio pobūdžio kontaktus. Istorikai iki šiol diskutuoja dėl diplomatinio pasiuntinio Michailo Haraburdos 1572 m. misijos pas Ivaną IV, tikrųjų jos tikslų vertinimo. Įvykių eiga liudija, kad Ivano IV atžvilgiu būta ir politinio manevravimo, ir asmeninių atskirų didikų interesų bei ambicijų, būta ir bajorų tikėjimo, kad Maskvos valdovo išrinkimas Respublikos valdovu naujos unijos saitais susies dvi priešiškas valstybes ir padės užbaigti alinančius karus. Tačiau pirmojo tarpvaldžio rinkimuose nei Ivano IV, nei jo sūnaus Fiodoro kandidatūros oficialiai nebuvo iškeltos.

Su Habsburgais rimčiausiai konkuravo Prancūzijos karaliaus Karolio IX brolis Henrikas Valua. Tokia galimybė svarstyta dar gyvam esant Žygimantui Augustui, kalbėta, kad vedęs Oną Jogailaitę, jis taptų rimtu pretendentu į sostą. Rimčiausia kliūtimi Henrikui Valua tapo religinė katalikų ir protestantų konfrontacija Prancūzijoje, pasibaigusi 1572 m. rugpjūčio 24 d. Paryžiuje įvykdytu kruvinu susidorojimu su protestantais (Šv. Baltramiejaus naktis). Tačiau Prancūzijos monarchijos atstovas įveikė ir ją.

1573 m. balandžio 5 d. prie Varšuvos darbą pradėjo rinkiminis (elekcinis) seimas, kurio dalyvių skaičius, panašu, buvo iš tiesų didelis, nors istorinėje literatūroje nurodomi skaičiai – 40 000-50 000, vargu, ar galėjo būti realūs. Svarbiausias ilgų ir įtemptų seimo diskusijų rezultatas buvo parengtas, išdiskutuotas ir kandidatams į sostą pateiktas įsipareigojimų sąrašas, kuriam prigijo 1573 m. Henriko artikulų pavadinimas. Ateityje kiekvienas išrinktas Respublikos monarchas privalėjo prisiekti laikytis šių 1573 m. artikulų. Tai buvo Respublikos santvarkos pagrindus reglamentuojantis dokumentas, kuriame buvo įrašyti reikalavimai, kuriuos turėjo prisiekti išrinktas valdovas: garantuoti laisvą Respublikos valdovo rinkimą teisę; iš išrinktojo valdovo titulo išbraukti žodį – paveldėtojas; valdovas be Senato sutikimo neturi teisės skelbti karo ir sudaryti taikos; be viso Seimo sutikimo negali uždėti mokesčių ir skelbti visuotinį kariuomenės šaukimą; Respublikos visuotinis seimas privalo būti šaukiamas kas dveji metai, tarp seimų valdovas privalo derinti savo veiksmus su kartu su juo pastoviai reziduojančiais senatoriais-rezidentais. Didžiausias diskusijas

sukėlusio straipsnio, kuris numatė, kad jei valdovas pažeis Respublikos teises ir laisves, politinė bendruomenė turės teisę jam nepaklusti, formuluotė taip ir liko nepreciziška, stokojanti aiškios nuorodos, kokios galės būti nepaklusimo valdovui formos. Į dokumentą buvo įtrauktas ir 1573 m. Varšuvos konfederacijos straipsnis dėl religinės taikos tarp katalikų ir protestantų laikymosi Respublikoje (plačiau apie 1573 m. Varšuvos konfederaciją sk.: III sk. ...).

Kitas svarbus rinkiminio seimo parengtas ir priimtas dokumentas buvo kandidato į sostą Henriko Valua ir jo brolio, Prancūzijos karaliaus, įsipareigojimai Respublikai, žinomi *pacta conventa* pavadinimu. Ši sutartis numatė, kad Abiejų Tautų Respublika ir Prancūzija sudaro amžinos taikos sutartį, Respublikos karo atveju Prancūzija teikia jai diplomatinę pagalbą. Taip pat aptartos karinės pagalbos sąlygos. Išrinktas valdovas turėjo pasiūsti Prancūzijos laivyną į Baltijos jūrą, suteikti Respublikos pirkliais laisvos prekybos teisę Prancūzijoje ir Amerikos žemyne. Henrikas Valua turėjo iš savo lėšų finansuoti rezidavimą Respublikoje bei apmokėti Žygimanto Augusto paliktas valstybės skolas bei prisiimti kitus savo, kaip valdovo įsipareigojimus Respublikai. Ateityje *pacta conventa* sutartį turėdavo patvirtinti kiekvienas naujai išrinktas Respublikos valdovas.

1573 m. gegužės 11 d. Gniezno arkivyskupas Jokūbas Uchanskis paskelbė Henriką Valua Abiejų Tautų Respublikos valdovu, Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. 1574 m. sausio mėnesį atvykęs į Lenkiją, karūnaciniam seime davęs priesaiką, vasario 21 d. buvo karūnuotas ir tapo pilnateisiu Respublikos valdovu. Pirmasis tarpuvaldis pasibaigė.

Pirmasis Respublikos politinės bendruomenės išrinktas Respublikos valdovas ne Jogailaitis, Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Henrikas Valua per trumpą savo valdymo laikotarpį į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę nebuvo atvykęs. Tačiau, Lietuvos politinis elitas rado būdą ne tik užmegzti asmeninį kontaktą su naujuoju valdovu, bet ir viešai Paryžiuje pristatyti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, kaip savarankišką valstybę. Respublikos seimas, išrinkęs Henriką Valua, sudarė delegaciją, kuriai buvo pavesta vykti į Paryžių pranešti rinkimų rezultatus laimėtojui ir atlydėti naująjį valdovą į Abiejų Tautų Respubliką. Iki mūsų dienų išliko Pasiuntinybės dienoraštis, kuris turėjo oficialios informacijos paskirtį.

Oficialioje vienuolikos asmenų delegacijoje buvo tik du Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovai – Lietuvos didžiojo kunigaikščio dvaro maršalas M. K. Radvila Našlaitėlis ir Kijevo vaivadaitis Aleksandras Pronskis. Kartu vyko ir juos lydėjusi keliolikos asmenų palyda. Prieš kelionę jaunasis Radvila susitiko su Lietuvos senatoriais ir gavo diplomatinį pavedimą,

atvykus į Prancūzijos karaliaus dvarą ne tik žodžiais deklaruoti, bet ir visa savo laikysena pabrėžtinai rodyti, kad jis atstovauja suvereniai Lietuvos valstybei. Buvo sutarta, kad Respublikos pasiuntinys, pabrėždamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės savarankiškumą ir prestižą, sveikins Prancūzijos karalių ir jo brolių, išrinktą Abiejų tautų Respublikos valdovu atskirai nuo Lenkijos Karalystės pasiuntinių savo valstybės vardu, atskirai paskelbs jį Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Užduotis buvo ne iš lengvųjų, bet jaunas Radvila padėjo nemažai pastangų pavedimą atlikti.

Delegacijai pajudėjus į kelionę, Našlaitėlis savavališkai atsiskyrė nuo kitų pasiuntinių ir išskubėjo į Paryžių, kur susitiko su Henriko Valua dar prieš oficialios Pasiuntinybės atvykimą. Abiejų Tautų Respublikos delegacijai, vadovaujamai Poznanės vyskupo Adomo Konarskio po ilgos ir sunkios kelionės pasiekus Paryžių, 1573 m. rugpjūčio 17 d. pasitarime M. K. Radvila pareikalavo, kad jam, kaip teisėtam Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovui Abiejų Tautų Respublikos pasiuntinybėje, susitikimo su Henriku Valua ceremonijoje būtų leista kalbėti Lietuvos valstybės vardu. Savo kolegoms pasiuntiniams jis aiškino, kad „Lietuvos Ponai pavedė man žiūrėti, kad mūsų valstybės statusas niekame nebūtų pažeistas ar pažemintas. O kadangi aš, dvaro maršalas, esu iš Jų tarpo pasiūstas, nors ir žinau, kad tarp Jūsų Senatorių turiu būti žemiausioje, paskutinėje vietoje, prašau, Jūsų, kad man ne paskutinę vietą skirtumėte, nes mes tik du iš tokios didelės Kunigaikštystės pasiuntiniai delegacijoje esame. Kad mūsų Ponui, išrinktam Valdovui, neatrodytų, jog ši Mūsų Valstybė yra blogesnė nei Jūsų Lenkija, kad aš, būdamas jos pasiuntiniu, klausydamas Lenkijos Karūnos vardu sakomų dedikacijų ir sveikinimų, nestovėčiau tarp Jūsų kaip koks nebylus stulpas, kad Valstybės, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, vardu pasakyčiau tai, kas man yra pavesta“. Tęsdamas, Radvila kalbėjo, kad jeigu Lenkijos pasiuntiniai neleis jam kalbėti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardu visos delegacijos akivaizdoje kaip jos nariui, jis padarys tai atskirai, nes yra gavęs instrukciją ir įgaliojimus oficialiai ir viešai atstovauti Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei (*Diariusz poselstwa*, p. 103-104). Delegacijos pasitarime Radvila Našlaitėlis buvo prašomas nekalbėti atskirai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardu, buvo aiškinama, kad juos čia atsiuntė kaip vienos ir nedalomos Respublikos atstovus, rodė jam rinkimų dekretą, bylojantį, kad visi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės luomai su tuo sutiko ir leido veikti bendrai. Vis dėlto. Kaip rašoma dienoraštyje, „ponas maršalas ir toliau laikėsi savo apsisprendimo“.

Pasiuntinybės dienoraštyje nėra žinios, kad Radvila būtų įgyvendinęs savo ketinimus ir oficialios ceremonijos metu sveikinęs išrinktą valdovą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardu. Tačiau, yra trumpas įrašas, kad po kelių savaičių Paryžiaus parlamente 1573 m. rugsėjo 13 d. sveikinimo kalba į Prancūzijos karalių Karlą IX ir Abiejų Tautų Respublikos valdovą Henriką

Valua kreipėsi pasiuntinybės vadovas vyskupas A. Konarskis, po to, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vardu kalbėjo M. K. Radvila.

Pirmąjį ir antrąjį tarpuvaldžius Respublikoje skyrė trumpas, vos keturių mėnesių Henriko Valua valdymas. 1574 m. gegužės 30 d. mirė Prancūzijos karalius Karlas IX, birželio 19 d. Henrikas Valua be Respublikos seimo sutikimo išvyko į Prancūziją po brolio mirties atsilaisvinusio sosto, tapo karaliumi Henriku III Valua ir daugiau į Respubliką nebesugrįžo. Kol vyko derybos su naujuoju Prancūzijos karaliumi dėl Abiejų Tautų Respublikos sosto, valstybė formaliai dar turėjo valdovą, tačiau realiai gyveno tarpuvaldžio sąlygomis. Pirmą kartą buvo susidurta su situacija, kai pirmasis Respublikos seimo išrinktas ir karūnuotas valdovas išvyko, bet neatsisakė sosto. Nelengva buvo vesti derybas su Prancūzijos karaliumi ir senas Europos monarchijų tradicijas puoselėjusiu, platų ryšių tinklą su kitais monarchais, tarp kurių būta ir potencialių pretendentų į renkamą Respublikos valdovo sostą, turėjusiu Paryžiaus dvaru. Dėl užsitęsusių nerezultatyvių derybų su Henriku Valua, beveik metus Respublika gyveno oficialiai nepaskelbusi tarpuvaldžio. Deryboms su Prancūzijos karaliumi ir Abiejų Tautų Respublikos valdovu nedavus rezultatų, jam negrįžus į Respubliką iki nustatyto termino (1575.05.12), tą pačių metų gegužės 12 d. – birželio 4 d. Stežycoje (Stežyca) vykęs Respublikos luomų suvažiavimas paskelbė tarpuvaldžio pradžią. Antrąjį tarpuvaldį ženklino priešprieša tarp Lenkijos politinių grupuočių, tarp Lenkijos ir Lietuvos valstybių, vidaus politiniame gyvenime vis garsiau skambėjo Karališkųjų Prūsų siekis lygiavertės su Lietuvos valstybe padėties Respublikoje. Respublikos vidaus krizė gilėjo.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystės viduje 1574-1576 m. laikotarpis taip pat buvo pilnas politinių įtampų, užsienio valstybių diplomatų kišimosi ir intrigų, kas skaldė politinę bendruomenę. Savo ruožtu, Lietuvos politikai, kaip ir pirmojo tarpuvaldžio metais, puoselėjo planus pasinaudoti pretendentu į sostą ir už paramą rinkimuose išsiderėti norimų Liublino unijos korekcijų, kurios sutvirtintų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pozicijas Abiejų Tautų Respublikoje, gal net, jei reikėtų, surengti atskirus Lietuvos didžiojo kunigaikščio rinkimus. 1574 m. lapkričio mėnesį Vilniuje susirinkę į suvažiavimą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės senatoriai ir bajorai nusprendė, jei valdovas Henrikas Valua iki nustatyto termino nesugrįžtų į Respubliką, rinkimuose remti kunigaikščio Ernesto Habsburgo kandidatūrą. Pretendentui iškėlė svarbiausią sąlygą – tapus Respublikos valdovu Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei sugrąžinti Lenkijai atiduotas Palenkės, Voluinės, Braclavo, Kijevo vaivadijų teritorijas. Lietuvos senatoriai stengdamiesi sutelkti kuo gausesnes Habsburgų remiančių lietuvių gretas, išplatino aktą, kuriame buvo įrašytas ir siekis peržiūrėti 1569 m. Liublino sutarties sąlygas, išgavo ir imperatoriaus Maksimiljano II Habsburgo jo

pačio ir sūnaus Ernesto vardu duotas garantijas, kad bus laikomasi visų pagrindinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iškeltų sąlygų, tarp jų ir 1569 m. atskirtųjų vaivadijų sugrąžinimo. 1575 m. pradžioje pretendentui Ernestui Habsburgui buvo iškelta dar viena sąlyga – santuoka su Ona Jogailaite.

1574-1575 m. sandūroje Lietuvos politinėje bendruomenėje įsivyravo sutarimo atmosfera. Tačiau, nepavyko pasiekti sutarimo su viduje susiskaldžiusia Lenkijos politine bendruomene, kas netenkino lietuvių daugumos remto pretendento imperatoriaus Maksimiljano II Habsburgo, siekusio, kad jo sūnus taptų vieningos Abiejų Tautų Respublikos valdovu. Pretendentų atrankos procesas tęsėsi. Politinių konsultacijų, derybų su kandidatais, tarp kurių, kaip ir pirmojo tarpuvaldžio metais, iškilo ir Maskvos valdovo Ivano IV figūra, būta tiek daug, kad ribotos apimties tekste visų jų neįmanoma aptarti. Trumpai apibendrinant Lietuvos politinės bendruomenės laikyseną antrojo tarpuvaldžio laikotarpiu, galima pasakyti, kad ją telkė bendri tikslai – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinio savarankiškumo įtvirtinimas, lygiavertis su Lenkijos Karalyste statusas Respublikoje, 1569 m. Liublino seime neteisėtai atplėštų teritorijų sugrąžinimas. Šias sąlygas politikai kėlė ir pretendentams į Respublikos sostą ir unijos partneriams.

Tik 1575 m. spalio 3-4 d. pavyko sušaukti priešrinkiminį Respublikos seimą, kuris paskelbė naujo valdovo rinkimų datą – lapkričio 7 d.. Pagrindiniais pretendentais į sostą buvo daugumos Respublikos senatorių palaikytas imperatorius Maksimiljanas II Habsburgas ir Transilvanijos vaivada Steponas Batoras. Politiškai aktyvi Lenkijos Karalystės bajorija pasisakė už lenkiškos Piastų dinastijos atstovą soste, bet neturėdama konkretaus kandidato, pradėjo remti Steponą Batorą. Susiskaldęs, nesutariantis dėl bendro kandidato rinkiminių seimas Varšuvoje pasidalino. Daugumas Lenkijos senatorių ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikų parėmė Habsburgą. 1575 m. gruodžio 12 d. laikinasis Respublikos vadovas, Gniezno arkivyskupas Jokūbas Uchanskis paskelbė, kad valdovu išrinktas imperatorius Maksimiljanas II Habsburgas. Lenkijos bajoriškoji opozicija pasipriešino tokiam seimo sprendimui ir gruodžio 14 d. išsiuntė pasiuntinius pas kitą kandidatą, Transilvanijos vaivadą Steponą Batorą, kuriam buvo pasiūlyta vesti mirusio valdovo Žygimanto Augusto seserį Oną Jogailaitę ir būti išrinktam Respublikos valdovu. Gruodžio 15 d. Lenkijos bajorijos balsais Steponas Batoras buvo išrinktas.

1575 m. rinkimus laimėjusiais buvo paskelbti du pretendentai – Maksimiljanas II Habsburgas ir Steponas Batoras. Respublikos vidaus krizė toliau gilėjo. Tik po kelių mėnesių derybų su išrinktaisiais bei naujų kandidatų paieškų ir vidinės politinės priešpriešos, įvyko Stepono Batoro jungtuvės su Ona Jogailaite ir 1576 m. gegužės 1 d. karūnavimo Lenkijos karaliumi

ceremonija. Tačiau joje nedalyvavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovai, kas prieštaravo Liublino unijos sutarčiai. Susiklostė situacija, kai viena jungtinės Respublikos valstybė, Lenkijos Karalystė, turėjo valdovą, tarpuvaldis joje pasibaigė, o kitoje valstybėje, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, kuri nepripažino Stepono Batoro didžiuoju kunigaikščiu, tarpuvaldis tebesitęsė. Lietuva, kaltindama partnerius lenkus unijos ir laisvų rinkimų teisių pažeidimais, reikalavo naujų rinkimų ir net grasino nutraukti unijos sutartį, jei nebus sušauktas naujas rinkiminis seimas. Tik po derybų ir išrinktojo Lenkijos karaliaus duotų pažadų patvirtinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teises ir laisves bei atsižvelgti į kitus reikalavimus, po to, kai 1576 m. birželio 29 d. Steponas Batoras suteikė tai patvirtinančias privilegijas, Lietuvos delegacija patvirtino rinkimų rezultatus ir prisiekė Steponui Batorui, kaip Lietuvos didžiajam kunigaikščiui. Antrasis tarpuvaldis pasibaigė, prasidėjo Stepono Batoro valdymo Respublikoje dešimtmetis (1576-1586) (plačiau sk.: *Lietuvos istorija*, V, II, 5.4.1).

1586 m. gruodžio 12 d. mirus valdovui Steponui Batorui, prasidėjo paskutinis XVI a. tarpuvaldis. Abiejų Tautų Respublikos visuomenė buvo geriau pasiruošusi naujo valdovo rinkimams nei ankstesniais metais: buvo sukurta ir patikrinta rinkiminės kampanijos, pretendentų atrankos tvarka, įgyta patirties, kaip praktiškai spręsti valstybės valdymo tarpuvaldžiu problemas. Kita vertus, 1587-1588 m. rinkimai parodė, kad Lenkijos ir Lietuvos politinės bendruomenės tebėra susipriešinusios, jų siekiai skirtingi.

Rinkimai, kaip ir 1576 m., pasibaigė dviejų Respublikos valdovų išrinkimu: 1587 m. rugpjūčio 19 d. valdovu buvo paskelbtas Žygimanto Senojo anūkas, dukters Kotrynos Jogailaitės ir Suomijos kunigaikščio, nuo 1568 m. Švedijos karaliaus Jono III sūnus, Vazų dinastijos atstovas Zigmantas (1566-1632); rugpjūčio 22 d. Respublikos valdovu buvo išrinktas kunigaikštis Maksimiljanas Habsburgas (1558-1618), 1576 m., rinkimus į Respublikos sostą pralaimėjusio imperatoriaus Maksimiljano II sūnus. Šį kartą rinkimų baigtis buvo sprendžiama ginklu. 1587 m. rugsėjo pabaigoje Maksimiljanas Habsburgas, patvirtinęs *pacta conventa*, su kariuomene įžengė į Respublikos teritoriją ir remiamas jį palaikančiųjų žygiavo į Krokuvą, bet į sostinę nebuvo įleistas. Tuo pat metu Zigmantas Vaza išsilaipino Gdanske ir su šalininkais taip pat judėjo link Krokuvos, kurioje buvo priimtas ir 1587 m. gruodžio 27 d. karūnuotas Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Zigmanto Vazos pergalę sutvirtino 1588 m. sausio 24 d. laimėtas mūšis su Maksimiljano Habsburgo daliniais.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovai dalyvavo rinkiminiame seime, bet nebalsavo nei už vieną kandidatą ir rinkimų rezultatų nepripažino. 1587 m. lapkričio 8-17 d. d.

Vilniuje susirinkęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės luomų atstovų suvažiavimas faktiškai virto neformalių valdovo rinkimų vieta. Suvažiavime dalyvavo maždaug šimtas delegatų – senatoriai, pavietų bajorijos ir sostinės Vilniaus magistrato atstovai, kurie asmeniškai balsavo už pretendentus į sostą, kuriuos vadino lenkų išrinktaisiais. Vilniaus suvažiavimo delegatai pabrėžė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kaip savarankiškos valstybės statusą Respublikoje, ir teisę savarankiškai spręsti, kuris pretendentas geriausiai tinka būti Respublikos valdovu. Daugumas rinkėjų atidavė savo balsus už Maksimiljaną Habsburgą. 1587 m. Vilniaus suvažiavimas atskleidė kur kas aukštesnę nei pirmųjų dviejų tarpvaldžių politinės tautos, visų pirma Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorijos atstovų, brandos lygį. Tai liudija suvažiavime bajorų, susibūrusių į atskirą, bet su Ponų taryba nesusipriešinusią frakciją, kreipimasis į Lietuvos senatorius, kuriame buvo išdėstyta politinė programa, kokiomis vertybinėmis nuostatomis vadovaujantis pasirinkti tarp dviejų kandidatų į Respublikos sostą.

Bajorai, vadindami save jaunesniaisiais broliais, ragino Lietuvos senatorius tarpusavyje sutarti ir laikytis vieningai, suformuoti bendrą senatorių ir pavietų atstovų delegaciją, kuri vyktų susitikti su abiem kandidatais, stengtis pasirinkti ir nesuardyti vienybės, užgesinti Respublikai kenkianti konfliktą, kuris vyksta tarp ponų Lenkų. Pasirenkant kandidatą galvoti, kuris daugiau naudos mums, Lietuvai, atneštų rūpintųsi taikos su Maskvėnu ir kitais priešais išlaikymu. Už tą kandidatą ir balsuoti, nesidairant į Lenkus, kurie turės prisijungti prie pusę Respublikos sudarančios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasirinkto kandidato. O jeigu atsitiktų taip, kad atvažiuavę Lietuvos pasiuntiniai rastų jau karūnuotą valdovą ir būtų pripažinta, kad toks valdovas neatneš su savimi greito karo pavojaus, kas labai svarbu Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, pateikti jam patvirtinimui mūsų teisių ir laisvių privilegijas, taip pat naujai pataisytą Statutą, Tribunolo nuostatus, reikalauti, kad prisiektų jų laikytis. O jei daryti tai atsisakytų, nežiūrint, kad jau karūnuotas, tokio Respublikos valdovo nepripažinti ir paremti tą kandidatą, kuris priesaika patvirtintų visas mūsų teises.

Vilniaus suvažiavime aiškiai išsakytos pozicijos, kad Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė sudaro Lenkijos karalystei prilygstančią Respublikos pusę, laikėsi Lietuvos derybų delegacija, kuriai buvo pavesta 1587 m. gruodžio mėnesį vesti derybas su pretendентаis į sostą ir unijos partnerių grupuotėmis. Derybose buvo pasiekta, kad 1588 m. sausio 28 d. Respublikos valdovas Zigmantas Vaza paskelbė privilegijas, patvirtinančius visas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teises ir laisves bei priešrinkiminių derybų metu sutartus dalykus: Livonija lygiomis teisėmis priklauso Lenkijos Karalystei ir Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, bus paskirti komisarai, kurie

padalins Livonijos provinciją į dvi visais požiūriais lygias dalis; patvirtino Trečiąjį Lietuvos Statutą; patvirtino sudarytas penkiolikos metų paliaubas su Maskvos valstybe. Zigmanto Vazos titule po titlos Lenkijos karalius antroje vietoje buvo įrašyta – Lietuvos didysis kunigaikštis, ir tik po to vardinamos jo teisės į Švedijos Karalystės sostą liudijančios tiltos.

1588 m. prasidėjo naujas Abiejų Tautų Respublikos istorijos laikotarpis – Vazų, kilme susijusių su Jogailaičiais, dinastijos atstovų valdymas.

Pirmieji tarpuvaldžiai atskleidė, kad 1569 m. pasirinkta Abiejų Tautų Respublikos valdymo forma ir jos santvarka kėlė daug problemų, kurios trukdė jai tvirtėti, kad didžiulės, daugiau kaip 800 tūkstančių kv. kilometrų plotą užimančios valstybės pagrindai nebuvo tvirti, politinė bendruomenė turėjo juos sukurti. Ir šiandien istorikai ir teisininkai diskutuoja, kaip teisingiau apibūdinti šią daugiaveidę Respubliką. Siūlomi įvairūs įvardijimai – mišri monarchija (*monarchia mixta*), parlamentinė monarchija, bajorų respublika, bojoriškoji demokratija, mišri valstybė arba senovės *politeja*, laisva valstybė (*libera respublika*) –, bet nei vienas jų pilnai neatskleidžia sukurtojo politinio kūno savybių visumos. Šiuolaikinė Europos istoriografija ankstyvųjų Naujųjų laikų neunifikuotoms unijinėms valstybėms, kurias sudarydavo kelios valstybės, apibūdinti naudoja įvardijimą *sudėtinė monarchija/valstybė*.

Pirmaisiais dešimtmečiais po Liublino unijos sudarymo Lenkijos ir Lietuvos politinės tautos ir jų siekiai dar tebebuvo skirtingi, pretendentams į sostą kiekviena bendruomenė formulavo savus reikalavimus, kurie plaukė iš kitokios pačios unijos ir sukurtos Respublikos sampratos. 1569-1588 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinę bendruomenę sudarė didikai ir bajorai, pasirodė norintys ir gebantys išsaugoti lietuvišką valstybinę, politinę ir teisinę tapatybę. Lietuva siekė ne išardyti Abiejų Tautų Respubliką, o tik įtvirtinti joje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kaip visavertės, Lenkijos Karalystei prilygstančios, valstybės padėtį, atkurti jos istorinę teritoriją. 1569 m. įvykdytas Lietuvos valstybės žemių atplėšimas, jų prijungimas prie Lenkijos, stiprino Kunigaikštystės visuomenės nepasitikėjimą partnere, kas neigiamai veikė Abiejų Tautų Respublikos vidaus gyvenimo atmosferą, nesutarimai tarp sudėtinės valstybės dalių, silpnino bendros valstybės tarptautines pozicijas. Tokia Lietuvos laikysena nevadintina separatizmu, ji negriovė unijos, tačiau nederėjo su partnerės Lenkijos interesais, vertė ieškoti kompromisinių sprendimų. Galima sakyti, kad tęsėsi 1563-1564 m. Varšuvos ir 1569 m. Liublino seimo diskusijos dėl unijos turinio.

XVI a. tarpuvaldžiai liudija, kad senosios Lenkijos istoriografijos suformuluotas, Lietuvos istorikų ilgai kartotas, teiginys, esą XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija

buvo susipriešinusi su savo valstybės diduomene ir perėmusi Lenkijos bajorijos politinės elgsenos modelį, yra nepagrįstas. Šiandien daugelis tyrinėtojų sutaria, kad negalima Lenkijos Karalystės visuomenės vidaus santykių modelio, kuriame nuo XVI a. pirmosios pusės aiškiai matoma aktyvi bajorijos pozicija ir savarankiška veikla, perkelti į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės terpę, tokiu būdu rizikuojant primesti jai nebūdingus bruožus ir laikyseną. Kita vertus, negalima pamiršti, kad Abiejų Tautų Respublikos, gyvavusios 226-rius metus, visuomenė nebuvo statiška, ji keitėsi. Todėl, lygiai taip pat nepagrįstas būtų įsivaizdavimas, kad čia aptarta 1569-1588 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė tauta, jos laikysena, santykiai su partnere Lenkijos politine bendruomene išliko nepasikeitę XVII ir XVIII amžiais.